

FÖLD ÉS EMBER JACOB BÖHME SZERINT

Köszöntjük a Kossuth-díjjal kitüntetett Karátson Gábort. Alábbi írása a Nádasdy Akadémia 2005. évi konferenciáinak valamennyi előadását ismertető kötetben jelent meg, amely a Nádasdy Alapítványál beszerezhető (telefon: 3197-463, email: nadasdy@nadasdy.hu)

Elkezdenék Jacob Böhméről beszélni. Nálunk alig ismerik, máshol sem sokkal jobban. Nyilván kicsit be kell mutatnom őt magát, aki a valaha élt legnagyobb emberek egyike. 1575-től 1624-ig élt Görlitzben. Suszter volt, ő az a bizonyos suszter, aki jóval feljebb nyújtzkodott a kaptafánál. *Philosophus teutonius*, a kereszténység, illetve ember és Isten és természet viszonyának egyik legmélyebb elgondolója; olyan gondolatokat írt meg, amelyek mára váltak igazán korszerűekké. Megmosolyogható, furcsa kis ember, akit még az evangélikusok se szerettek, nagyon furcsa dolgokat gondolt el. Most jelent meg Lányi András és Jávor Benedek szerkesztésében a *Környezet és etika* című szövegyűjtemény, amelyben Heideggerről és Merleau-Pontyról sok szó esik, és nagyon érdekes, hogy ezek a későbbi és ma nagyon modernnek tekintett szerzők mennyire közel vannak ahhoz, amit Jacob Böhme gondolt. Az egyik írásnak az a címe, hogy *Merleau-Ponty és a Föld hangja*, én meg írtam valamikor valamit, hogy *Jacob Böhme és a Föld szíve*. Véletlen egybeesések ezek.

A Rossz eredete

Nem tudom, mennyire lesz ijesztő vagy különös, amit el akarok hamar mesélni. Ha volna itt egy falitábla, könnyebb helyzetben volnék, de majd mutogatok, és mutogatásomban ez a szószerző nagy szerepet fog játszani. Böhme lényegében mit állított? Egy teozófusnak a gondolatait *lényegében elmondani*, aki sok kötetet összeírt, vakmerőség, és ebbe igazából csak belebukni lehet. Mégis van ennek egy centruma. Böhmét a Rossz eredete érdekelte, a Gonoszé. Nem az ökológiai krízis stb., hanem az, hogy honnan származik a Rossz. És úgy látta, hogy erre a teológia és a papok nem adnak kellő magyarázatot. Az a vicc, hogy ez próbatétel, távolról sem elégítette ki. Elég arra emlékeztetni, hogy akkor is voltak olyan háborúk, mint most a délszláv háború és a kambodzsai. Ezeket próbatételnek felfogni blaszfémia, és a megtestesült iszonyú Rosszal való találkozástól eláll az ember lélegzete.

Böhme előtt megjelent egy kép. Ehhez gyorsan el kell mondanom, hogy nem tudjuk pontosan, hogy ezek a böhmei képek micsodák. Mert tulajdonképpen nem látomások a szónak abban az értelmében, hogy voltak látomásokat látó szentek, akik tényleg nyilván úgy látták, hogy a Szűzanya fent ül a fán, ahogy a fatimeai csodában a pásztorgyerekek látták; de nem is gondolati konstrukciók. Azt lehetne mondani, hogy imaginációk, de hogy ezek miből vannak, miféle fénylő anyagból, arra itt most nem lehet kitérni, nagyon hosszú gondolkodást kívánna. Valamilyen szeszélyes úton jutott el ide. Még suszterinas korában

megjelent nála a műhelyben, amikor egyedül volt, egy bácsi. Először valami cipőt keresett, de látszott, hogy nem érdeklődött a cipő, a gyerek fejére tette a kezét és azt mondta: jól van kis Jacob, olvasd a Szentírást és légy jó gyermek és imádkozz sokat, és ezzel elment. Nem tudta senki, hogy ki volt ez az egyén. Később lett egy látomása valóban, ott a suszterájában, amikor a rézedények elkezdtek egész különösen fényleni, és ettől olyan furcsa, nyugtalan lelkiállapotba került, hogy ki kellett mennie a műhelyből, aztán Görlitz városából is kirohant, és a városfalakon túl, a hegyekben is forogtak vele az erdők; ezzel kezdődött el az a valami, ami a böhmei beavatás volt.

Isten megkezdi a teremtés munkáját

Az ő világképe a következőképp fest: a világ teremtése azzal kezdődik, hogy az Isten, a *teljes Istenség*, mint ő mondja, teremtésbe lendül – majd meg fogom említeni az ebben rejlő ellentmondásokat, de most elmondom a képet előbb. Teremtésbe lendül és először is megteremti a legszebb angyalt, a Fényhozót vagy Fényhordozót, Lucifert, és a maga teremtő nagyvonalúságában mintegy önmaga fölé emeli ezt a legszebb angyalt. Kicsit úgy is lehet képzelni, mint a gótikus kapubejárásokat: fölnezzünk, helyenként szép angyalokat látunk, persze nem a Lucifert. Ezzel kezdődne a teremtés, és mindjárt a teremtés elején becsúszik egy hiba. Ez a *hübrisz*. Az egész böhmei világkép a *hübriszre* megy ki, és a hübrisz itt az, hogy ez a legszebb angyal, Lucifer, azt látja, hogy ő van legfelül. Szoktunk néha mi is legfelül lenni, és el tudjuk-e kerülni ezt a kísértést olyankor? Főleg a gondolkodásban. Ő van legfelül és megvilágosodik előtte, hogy csak egy kicsit kell még följebb mozdulnia, és akkor ő lesz az Isten. Egyedülálló lehetőség a történelemben, a világ történetében, ő lesz az Isten és kész, lefutott dolog; és egy kicsit följebb emelkedik, de valami más történik akkor. Most jön a következő kép, amely miatt rettenetesen megharagudott rá az evangélikus egyház, vagyis Gregor Richter, a görlitzi pappal, amikor ez kiszűrődött, mert Böhme elkezdte leírni ezeket a képeit. Ő az Istenségről mond valamit. Azt mondja Böhme, hogy az Istenség egyfelől egy sötét és rettenetes szakadék. Ez az Atya. Irtózatosszerű erő vagy energia, és félelmetes. Itt fagy uralkodik és bizonyos értelemben iszonyat. Igen ám, csak hogy ez igazából mégsem így van, mert ezt a szakadékot *az Isten Szíve* – mindig így beszél róla, de hát ez Krisztus, egész biztosan – az Isten Szíve folyton beragyogja. Ezért igazából ez nem rettenetes szakadék, mert soha senki se látta addig olyan állapotában, Lucifer felfelé-bukása előtt, hogy ez egy rettenetes szakadék volna; nyájas és szép táj volt, gyönyörű völgy. Igen ám, de amikor a hübrisz által valaki fölé emelkedik – úgy véli – a teljes Istenségnek, akkor eltűnik előle az Isten Szíve, és abban a rettenetes szakadékban találja magát, amely az Isten haragja: az Atya a Fiú nélkül. Maga a pokol. Tehát itt valahogy az Atya és a pokol valami olyan különös módon esik egybe, vagy hasonlít egymásra, hogy én meg is értem, hogy egy evangélikus lelkész

ettől megvadult; de Böhme látta azt is, hogy az Isten nem akarta érvényesíteni az ő haragját. Az Isten haragja alapvető fogalom, maga a teremtő erő; nem az, hogy valaki neheztel, hanem amit a földrengésekben, a mennydörgésben, a csillagok keletkezésében látunk, tehát amitől mi csak összecsinálhatjuk magunkat ijedtünkben. De ha ezt beragyogja a Szív, akkor meg szép nyájas tájban vagyunk vagy lettünk volna. Igen ám, de Lucifer megteszi ezt a lépést, és ezzel létrejön a világtér, az az iszonyat, amelyben egyébként történelmileg nézve Jacob Böhme is találta magát. Ha volna idő, felolvasnám, van egy nagyon tárgyyszerű, szinte tudományos leírása arról, hogy először hogy megijedt az újkor hajnalán, amikor rájött arra, amire aztán Pascal is rájött és még sokan mások is, hogy milyen iszonyatosan félelmetes ez a nagy mindenség, amelyben az ember mintha kis porszemként egyedül volna. Ez indítja el ezen a gondolkodói pályán Böhmét.

Hiba a teremtésben

Visszatérve a képhez: létrejön egy vak, iszonyú, sötét és hideg úr vagy univerzum, amelyben az isteni teremtésnek nyoma sincs. Mi történik erre? Az Isten ezt nem törölheti el. Egy gikszerrel kezdődik az egész, de nem mondhatja, hogy letörlöm a táblát és megpróbálok egy jobb rajzot készíteni, mert akkor saját isteni lényegével kerülne szembe. Vagyis az Isten ettől fogva egyet tehet, hogy alulról megpróbálja infiltrálni azt a rettenetet, amit kozmosznak nevezünk, és alulról a maga teremtő erejével beszívárogo és kezdi megint fölépíteni azt, amit eredetileg képzelt. Ennek menetében megteremti a Földet, aztán odaplántálja a Földre az embert, aki neki ebben a segítőtársa volna. Itt kezdődik a történet ökológiai relevanciája.

Az Ember-Szféra

Böhme természetesen hivatkozik a *Teremtés könyvének* első mondatára: *a Föld pedig kietlen és puszta vala és Isten lelke lebegett a vizek fölött.* Hogy miért volt kietlen és puszta? – kérdi Böhme, hát ezért, mert egy tagadó univerzumban kezdődik el az egész dolog, amelybe Isten belehelyezi az embert, mint az ő segítőtársát. Ezt az akkori embert nem ilyen figurának kell elképzelni, mint engem, aki itt állok ezen a szöszéken, ezen az előadói pulpituson, a luciferi talapzaton. Mondtam, hogy ez most illusztráció lesz nekem, íme egy kiemelt idióta, aki fönn áll és fentről áttekinti a teret. Nem ilyen embert akart eredetileg az Isten teremteni, mert ez Lucifer, aki ezáltal tönkretette a teret; az eredeti ember tulajdonképpen egy *szféra* volt. A mondóka szerint *se keze, se lába, mégis fölmegy a padlásra*, annak az embernek nem volt orra, füle, szája, fütyülője, lába, hanem *jin*-ből és *jang*-ból, férfiből és nőből egybeszórt ragyogó szféra, amelyet én kék és sárga vonalkákból rajzoltnak képzelek. Valóban, ez az egész böhmei kép – *mutatis mutandis* – nagyon hasonlít a kínai *Változások könyvének* a világgépére. Így teremti meg az Isten az embert, hogy egy szféra legyen, hozzá hasonló, mert valóban azt mondja az Írás, hogy *teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra.* Ezt, hogy „mi” úgy értelmezik, hogy az Isten maga is androgín lény, férfi-nő egysége. Embert teremtünk a mi képünkre és hasonlatosságunkra. Nincs még külön a fiú és a lány, egybe vannak szöve ebben a szférában, amely úgy veszi körül a Földet, mint egy gyógyító princípium.

Ekkor következik az állatok megnevezésének híres jelente, amelyben most nem mélyedhetek el; nagyon érdekesek a különböző fordítások, amint hol érthetővé, hol érthetlenné teszik

a dolgot, de tény az, hogy Isten folytatja a teremtést és megteremti az állatokat. Majd megkéri Ádámot, aki még nem az Éva és Ádámól az egyik, hanem Éva is benne van még, hogy nevezze meg az állatokat. A megnevezés az akkori gondolatvilágban a mágikus birtokbavételt jelenti, tehát nem azt, hogy valamilyen biológiai rendszer szerint neveket adunk nekik, hanem hogy Ádám ennek a gyógyító szférának a hatalma alá vonja az állatokat, amivel tehát megkezdődne az eredetileg rettenetes módon elrontott teremtésnek a gyógyítása. Ekkor Lucifer – mondom, egy ilyen pulpituson – résen áll és figyel, hogy mi történik. És megtörténik az első kísértés, amely abból áll, hogy ráébreszti ezt az Eredeti Szférát az ő magányára, ami nincs. Ez az ember az Isten társa, együtt köszálnak ebben a különös univerzumban, és nem lehet magányos; aki az Isten társaságában unatkozik, az hülye – mi most mind ilyen hülyék vagyunk, mert mindannyian rettenetesen unjuk az Isten társaságát, de eredetileg ez nem így volt elgondolva. Ez a kísértés kezdete, hogy ráébred az ő magányára és szeretne ő is olyan társat, mint amilyen minden állatnak van. Egy nőstényt szeretne magának. Ekkor, hogy a legrosszabbat elkerüljük, hogy az állatok közül válasszon magának párt, az Úristen mély álmot bocsát az emberre, és akkor már egy testi ember az, akiből kiemelik Évát, és ott állnak a réten, amikor magához tér Ádám, mint Kovács és Kovácsné, pucéron egymásra merednek és meg vannak döbbenve, hogy hová kerültek és mi történt velük. De az eredeti megbízást nem vonják vissza az égiek.

Az ember megbízata

Az embernek továbbra is az a megbízata, hogy a Föld kezdeti sebére gyógyítsa. Ez a böhmei koncepció, hogy az ember az Isten társa lett volna a teremtésben, egy olyan teremtésben, amely a luciferi *hübrisz* miatt már a kezdet kezdetén tönkrement. Azért ment tönkre, mert Lucifer a teremtésből csak a fenséget értette meg, de a szeretetet és a szót, ami igazából az Isten lényege, nem értette meg, mert ő a birtokbavételt akarta megérteni.

Íme egy sajátos, s a maga nemében teljes ökofilozófia: az ember nem csücsragadozó, nem is elfuserált állat, hanem a teremtés Intellektusa: arra lett teremtve, hogy mindent jóvá tegyen, afféle *szféra*. Ezt a szférát nem kell elképzelni, mindannyian ismerjük Mozart vagy Bach vagy Beethoven vagy Haydn zeneműveit, a nagy regényírók alkotásait, a nagy festők festményeit, amelyeknek az égvilágon semmi gyakorlati hasznuk nincs, ezek mind ennek a szférának a részei, amely kezdeni akar valamit a különös földi léttel. De elbukik az ember, és lesz belőle egy ilyen ember-állat. És akkor jön a többi kísértés még sorra és sorra, a híres tudás fájáról való étkezés stb., de a lényeg az, hogy az eredeti megbízást nem vonták vissza. Az ember nem vettetett el, csak alkalmatlanná vált – úgy tűnik – arra, hogy ezt a szerepet betöltse. De nem vonták vissza a megbízást. A böhmei teozófiában itt következik aztán Jézus Krisztus megjelenése, aki ismét behozza ebbe a világba az Isten eredeti elképzelését ember és Isten és természet viszonyáról, mert folyton és újra folyton magunkra kell vennünk a megbízást.

Franz von Baader

Ezt a világgépet veszi föl aztán Franz von Baader (1765-1841), a nagy bajor katolikus gondolkodó, aki a böhmei képzetek alapján továbbgondolta és hihetetlenül elmélyítette ezt az egészet. Itt, ha megengedik, fölolvassok egy részletet Baadertól a

Néhány, még ma is általános elismertségnek örvendő tévedés bírálata és a természet fogalmának mélyebb megragadása című esszéből, amelyet nem sokkal halála előtt írt. Böhme után talán már érthető lesz, hogy mit mond itt Baader.

„Mert az ember nem azért teremtett a földből és a Földre, hogy vagy újból elhagyja, vagy hogy beléje visszahulljon, hanem azért, hogy – mint az Írás mondja – megművelje, magasabb értelemben véve a szót, és elsegítse a nyugalomhoz, a reintegrációhoz, a szombat naphoz, fölemelvén megszabadítva ezzel attól a torzulattól, amelyet a Föld, akárcsak az Ég, egy olyan katasztrófa következtében szenvedett el, amely az ember állapotára elött van, és amely felől sem a hagyomány, sem a Föld ismerete semmiféle kétséget nem tűr. Mivel azonban az ember ezt a Földdel kapcsolatos misszióját, amellyel, mármint a Földdel, a maga őszállapota szerint szolidáris, fölbonthatatlan vagy szakramentális kapcsolatba lépett, nem teljesítette, hanem az ellenkezőjét cselekedte, a Földnek ez a torzulata is tovább hatott az ember földi, belétestesült princípiumáig, s csak ilyen értelemben mondható, hogy az ember, eredeti rendeltetése ellenére, földivé vált. Ha tehát semmit sem értünk meg Föld és ember organikus összefüggésének ebből a misztériumából, ha nem értjük meg azt a segítséget és jótéteményt, amelyet a Föld, mint immateriális és szenzibilis, sőt, talán intelligens princípium az embertől várna, akkor nem érthetjük meg azt a gaztettet sem, amelynek a Föld az ember részéről ki van szolgáltatva, és amely odáig mehet, hogy a Föld – mint az Írás mondja – az embert többé el nem viselheti és hordozhatja, hanem kiokádja vagy elnyeli. Földnek és embernek e szenzibilis közössége nélkül semmit sem értünk a férfinak a nőhöz való mai viszonyából sem, aminthogy hiányzik belőlünk akkor annak a belátása is, hogy hogyan vesz részt a Föld egyáltalán minden kultuszban, és hogyan kell Égnek, Földnek és embernek összhangban együttműködniük, ha azt szeretnénk, hogy Isten tökéletesen megnyilatkozzék.”

Ökológiai krízis – emberiség-krízis

Ezekre az 1840-ben leírt profetikusszavakra a kutya se figyelt oda. Nem tudom, mennyire tartják különösnek, hogy Baader itt Éggel, Földdel és Istennel hozakodik elő, de én úgy látom, s az események egyre inkább megerősítenek ebben, hogy az ökológiai krízis, amely elsősorban emberiség-krízis, nagy mértékben abból táplálkozik, hogy a mai ember – miért, miért nem –, úgy látja, hogy az életnek az égvilágon semmi értelme vagy jelentése nincsen, hanem hogy egy részvétlen univerzumba vagyunk kítaszítva, amelyben *kaparj kurta, neked is jut* alapon egy darabig még elevickélünk, és aztán következik a kikerülhetetlen

A NÁDASDY AKADÉMIA megjelentette 2005-ben rendezett szimpóziumainak anyagát egyetlen kötetben. Az előadások szerkesztett szövegeit tartalmazó 180 oldalas kötet *Életminőség – holisztikus szemlélettel* címmel, angol nyelvű összefoglalókkal teljes képet ad az Akadémia gazdag programjáról.

A 2005. évi szimpóziumok, rendezvények, tanfolyamok: Krónikus stressz és az idegrendszer/Ökológia és Egyház/Építőművészetünk és életminőség – a jövő környezetszennyezése/Szellemi környezetünk állapota/Élelmiszerbiztonság és intézményei – Mit tud róluk a társadalom?/Egészség és Művészet A kötet 1000 forintos áron kapható a Nádasdy Alapítványnál (1124 Bp. Vércse utca 31. tel.: 3197463, email: nadasdy@nadasdy.org)

vég, mint azt a rádiók és a tévéállomások ma már félóránként bemondják. Jó volna ráébrednie az embernek a maga eredeti dimenziójára és küldetésére, amely fölemel bennünket abból a fiziológiai létből, amelybe itt a leírás szerint egy kísértés következtében zuhantunk, s amely képessé tesz azokra a radikális lépésekre és változtatásokra az úgynevezett környezetünkhöz – vagyis egymáshoz, mert a fák is mi vagyunk, meg a füvek is, meg a patakok is – való viszonyunkban, amelyeket meg kellene tennünk, és amely változtatásokat különböző tény-körülményekre hivatkozva mindig elodázzuk, miközben szép lassan lecsúszunk és tönkremegyünk.

A kínai algebrai modell

Említettem itt az előbb *A változások könyvét*, amelyet az különböztet meg a böhmei vagy biblikus elbeszéléstől, hogy emez, tehát a bibliai, a böhmei történetként adja elő az egészet, amire persze a szépségszisz megkérdésheti, hogy tényleg van-e Lucifer, volt-e, ő áll-e itt most az önök szeme előtt ezen a kiemelkedő dobogón, az előadó hübriszeként, és hogy tényleg sor került-e egy ilyen bukásra, hogy tényleg a hübrisznek ez-e az eredete stb.; ezeket mind meg lehet kérdezni, és erre ki-ki ízlése szerint válaszolhat, mert nem sokat tudunk erről egyébként.

A változások könyve igen hasonló dolgokat ad elő, de másféle felfogásban. A klasszikus kínai gondolkodás nem ad elbeszélést, hanem egy algebrai modellt tár elénk, amellyel a lét leírható. Ehhez nem kell elhinni semmit, csak tanulmányozni kell a modellt, és észre kell vagy lehet venni, hogy az messzemenő fedésben van azokkal a tényekkel, amelyekben élünk. Meglepő módon azonban a bibliai elbeszélés struktúrája is megjelenik benne. Így két oldalról, Kelet és Nyugat felől nézve a helyzetet, meglehetősen sok felvilágosításhoz juthatunk vagy juthatnánk mai helyzetünkről. Ha csak abból a békaperspektívából nézzük a dolgokat, amelyből szoktuk, és amelynek az egyik fő momentuma az – s ez még a leginkább ökológikus szempont –, hogy szeretnénk megmenekülni, amire viszont fűtül az Isten is, meg a világ is, mert őket nem az érdekli, hogy meg akarunk-e menekülni, egész másvalami érdekli őket, akkor nem jutunk változásra. Ki kell tehát emelkednünk gondolkodásunk elesett nyomorából, meg kell keresnünk egy olyan szempontot, amelyből kiderül, hogy hogyan jutottunk ebbe a helyzetbe, és hogy mit lehet itt tenni, mit vár tőlünk valami, ami, úgy látszik, nagyobb, mint maga a világ. A művészetek léte beszédes bizonyíték amellet, hogy az egész ökológiai problémát lehetne úgyis kezelni, mint ahogy mondjuk Beethoven az utolsó vonósnyegeiben kezelte. De ehhez muzikalitásra volna szükség.

Köszönöm elnéző türelmüket.

MÁSODIK MILLENNIUM – MÁSODSZOR címen jelentette meg a Kék Forrás Környezet- és Természetvédelmi Egyesület és a Magyar Urbanisztikai Társaság azt a tanulmánygyűjteményt, amelyet 15 éve készítettek a Fővárosi Önkormányzat által felkért szakértők, hogy Budapest jövőképét fölrajzolják. Az írások akkor nem jelentek meg, most egy részük eredeti formában, mások felfrissítve látnak napvilágot a 2005. októberi konferencia anyagaként. Szerzők: Kolundzija Gábor, Vidor Ferenc, Fleischer Tamás, Miklóssy Endre, Nagy Béla, Varga-Ötvös Béla, Péterffy Ágoston, Vargha Márton, Szabó Béla István, Milvius Erna, Bányay Géza, Obermayer András. A füzet beszerezhető Szabó Béla Istvánnál a kötet szerkesztőjénél (eszbe@freemail.hu)